

BEVEZETŐ

Ma már nincs a Földön olyan terület – az óceánokat és a sarkvidékeket is beleszámítva –, amely ne állna valamilyen emberi hatás alatt. Az európai tájak kivétel nélkül kultúrtájak, amelyeknek mai képét sok évszázad, olykor több évezred emberi tevékenysége alakította olyanná, amilyennek ma ismerjük őket. A környezet- és tájtörténet már emiatt is érdeklődésre tarthatna számot, az elmúlt évtizedek gyorsütemű környezeti változása azonban még ennél is aktuálisabbá teszi az ilyen irányú kutatásokat. Nem csak arról van ugyanis szó, hogy a múltban milyen változások zajlottak, az eredmények hozzásegíthetnek a megváltozott környezeti feltételekhez való alkalmazkodás formáinak megtalálásához is. E folyamatok kutatása azonban történeti szempontból egyszerre divatos és marginális.¹

A környezet- és tájtörténet eleve interdiszciplináris terület, mind a felhasználható adatok keletkezését, mind azok értelmezését tekintve. Az írott forrásokban említett rendkívüli időjárási események (például a nagy árvizek és aszályok) éppúgy nélkülözhetetlenek, mint a régészeti ásatásokon feltárt, a környezet változására utaló jelenségek (például az alföldi homokmozgás), vagy a legkülönbébb természettudományos kutatások eredményei, a grönlandi jégmintáktól a különféle növényi maradványokon keresztül a folyóvizek vagy éppen a fauna változásáig. Az adatok közös értelmezése azonban nem egyszerű feladat, hiszen például egészen mást jelent a rövidtáv egy történész és egy konzervációbiológus számára. A Kárpát-medence nagy kőrödzőinek (a bölénynek, az őstuloknak és a jávorszarvasnak) a 12. és a 17. század között bekövetkezett eltűnése a biológus számára egyetlen kihalási esemény, de történészként nézve e nagyjából 500 évben igen sok dolog történt, köztük olyanok is, amelyek az említett környezeti eseményt pozitív vagy negatív irányba befolyásolhatták, és amelyeknek időrendje egyáltalán nem mellékes a folyamat rekonstruálásakor. Ebből a szempontból, például a királyi vadászterületek egyfajta természetvédelmi területként hozzájárulhattak a fajok fennmaradásához, míg a bányászat vagy a hegyi legeltetés elterjedése negatívan befolyásolhatta a Kárpát-medencei populációk életerét.

2021 őszén a Magyar Történelmi Társulat égisze alatt került sor arra a tájtörténeti konferenciára, amelynek előadásai közül ötnek a tanulmánnyá formált változata olvasható a következő oldalakon. Amint a fentiekből sejthető, a szerzők köre és a tematika is túllép a *Századok* hasábjain megszokott kereteken. A történészek

¹ A magyarországi környezettörténeti kutatás elmúlt három évtizedéről, a legfontosabb összefoglaló publikációkról legújabbán lásd *Rácz Lajos: A magyar környezettörténet első három évtizede. Magyar Tudomány* 183. (2022) 910–919.

mellett régész, földrajzos és ökológus kollégák jegyzik a cikkeket, melyeknek többsége – a kutatások sokrétűségét is tükrözve – többszerzős. Bár az időhatárokat tekintve a 12–13. századtól a 20. századig terjed a spektrum, a tanulmányokat a közös földrajzi kereten túl összeköti az is, hogy többé-kevésbé ismert jelenségeket helyeznek a megszokottnál tágabb, tájtörténeti kontextusba. Sáros vármegye kialakulásának vizsgálata nemcsak a Magyar Királyság egyik fontos határvidékének településhálózata és népesedési viszonyai miatt lehet érdekes, hanem a tájhasználatnak, elsősorban az erdőterület kiterjedésének az ezzel párhuzamosan bekövetkező megváltozása szempontjából is. Sáros megye – több más, az északi határvidéken alakult megyétől eltérően – a középkor végére, de már a 14. században is meglehetősen sűrűn lakott volt, ami jelentősebb mennyiségű helyi gabonatermelést, és ebből következően kiterjedtebb szántóföldeket feltételez. A szerbiai Boszut vidékén máig fennmaradt erdei sertéstartás sem csupán néprajzi és ökológiai vonatkozásokkal bír, hanem arra hívja fel a figyelmet, hogy a röviden csak makkoltatásnak nevezett jelenség valójában rendkívül összetett állattartást takar, amelynek környezeti tényezői között a makkoserdő csupán az egyik, bár kétségkívül az egyik legfontosabb elem. Az erdei sertéstartás alaposabb megismerése egyszerre segíthet mai ökológiai kérdések megválaszolásában és a történeti adatok értelmezésében – sőt, ez utóbbi eredmények vissza is hathatnak a mai kutatásra. A 14. századi plébániahálózat és a jobbágytelkek együttes vizsgálata több más mellett arra is rávilágított, hogy a korabeli Magyar Királyságban az egy paraszti gazdaságra jutó terület úgy volt lényegesen, akár háromszor nagyobb, mint Nyugat-Európában, hogy közben az ország területének jelentős része maradt szabadon az extenzív legeltetés számára. A muhi csata környezetének kutatása sem a konkrét történeti esemény térbeli keretének azonosítása szempontjából fontos, sőt, ha csupán ez lett volna a cél, akkor még akár negatív eredményről is beszélhetnénk. Ennél jóval fontosabb azonban a tájban lezajló természetes folyamatok (a gyors folyóvízi változások) és az emberi környezet (a település- és úthálózat) egymásra hatásának, a rövid- és a hosszú távú folyamatok eltérő mozgatórugóinak bemutatása. Végül az ötödik tanulmány az alföldi folyószabályozások hosszú távú gazdasági és társadalmi mérlegét vonja meg. A hosszú adatsorok elemzésének legfontosabb tanulsága, hogy az egykori vizes élőhelyeken, gyenge agroalkalmasságú területeken gazdálkodó falvak tartós leszakadása a 19–20. századi modernizációs folyamatok egyik következménye.

Egy olyan tematikus összeállítás kerül tehát most az olvasók elé, amely egy még mindig kissé peremhelyzetben lévő kutatási terület egy-egy aspektusát mutatja be, valódi interdiszciplináris együttműködésben, és abban a reményben, hogy további vizsgálatok, konferenciák és közös projektek megszületéséhez is hozzájárulhat.

F. Romhányi Beatrix